

Jacek Woźny

Ład i nieporządek w staropolskiej Bydgoszczy

Wojciech Siwiak, *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)*, Wydawnictwo Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2015, ss. 372.

Literatura przedmiotu dotycząca dziejów Bydgoszczy wzbogaciła się w 2015 r. o cenną monografię dr. Wojciecha Siwiaka, poświęconą życiu codziennemu mieszkańców od XIV do XVIII w. Wyjątkowym walorem recenzowanej publikacji jest wykorzystanie przez Autora szerokiego wachlarza źródeł, zarówno pisanych, jak również reprezentujących dziedzictwo kultury materialnej, w tym zasoby rodzimej archeologii miejskiej, po raz pierwszy tak bogato udostępniane czytelnikom. Monografia przygotowana przez W. Siwiaka dotyczy problematyki, która była do tej pory niewystarczająco obecna w historiografii Bydgoszczy. Życie codzienne jest obecnie jedną z najważniejszych kategorii badawczych, rozwijanych przez tak znakomitych naukowców jak Maria Bogucka czy Henryk Samosonowicz¹. Trudność podejmowania tej tematyki wynika z multidyscyplinarności procedur analitycznych, opartych na metodyce archeologicznej, historycznej, demograficznej i kartograficznej. Wartość kultury materialnej w rozpoznaniu życia codziennego podkreślał Krzysztof M. Kowalski, uznając artefakty za istotne źródła poznania historycznego². Andrzej Klonder uzasadniał natomiast podstawowe znaczenie w tym zakresie źródeł sądowych i testamentowych³. Najważniejsze prace wymienionych badaczy wykorzystane zostały przez W. Siwiaka w recenzowanej monografii *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)*.

¹ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław-Lódź 1986.

² K.M. Kowalski, *Artefakty jako źródła poznania*, Gdańsk 1996.

³ A. Klonder, *Wszystko spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*, Warszawa 2000.

Zakres chronologiczny książki obejmuje przedział czasowy od nadania praw miejskich Bydgoszczy przez Kazimierza Wielkiego w 1356 r. do pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. Zakres przestrzenny dotyczy obszaru bydgoskiego miasta lokacyjnego wraz z przedmieściami. Autor wykorzystał do realizacji problemu badawczego dostępne źródła pisane oraz materiały archeologiczne, pozyskane często podczas prowadzonych przez niego osobiście wykopaliisk i nadzorów inwestycyjnych na terenie bydgoskiej Starówki. Dlatego w bibliografii recenzowanej książki oprócz literatury przedmiotu zamieszczone zostały tak istotne kategorie, jak źródła archiwalne i drukowane, uzupełnione aneksem zawierającym charakterystykę znalezisk archeologicznych z przebadanych działek miejskich w Bydgoszczy. Dzięki przyjętej i konsekwentnie zrealizowanej metodzie naukowej należy stwierdzić, że recenzowana monografia posiada interdyscyplinarny charakter, zgodnie z wymaganiami stawianymi takim pracom m.in. przez J. Topolskiego, M. Bogucką, H. Samsonowicza czy A. Klondera⁴.

Książka *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)* składa się z ośmiu głównych rozdziałów, przybliżających czytelnikom tytułową problematykę. Na początku W. Siwiak prezentuje tło dziejów badań archeologicznych i historycznych, poświęconych poznawaniu staropolskiego okresu rozwoju Bydgoszczy (rozdział 1). Dzięki temu lepiej uwidacznia się przełomowa wartość recenzowanej pracy na tle wcześniejszych, cząstkowych studiów, odrębnie analizujących zasoby historyczne i archeologiczne, przy pominięciu artefaktów późnośredniowiecznych i nowożytnych. Tylko sporadycznie w starszych artykułach omawiano pewne kategorie źródeł materialnych, jak np. fajki ceramiczne, monety, wyroby szklane czy materiały budowlane⁵. Zdecydowana większość z nich nie wykracza poza kolekcje bydgoskiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków lub Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy. Dopiero powstanie i zaangażowanie badawcze Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej kierowanej przez W. Siwiaka umożliwiło zmianę tej sytuacji. Zgromadzone zostały dostatecznie bogate zasoby źródeł archeologicznych, aby mogła powstać recenzowana monografia. Autor dołączył do książki szczegółowy opis pochodzenia nowych znalezisk. Najważniejsze z nich to stanowisko 544 (Pod Blankami 25-27), gdzie badaniami w 1999 r. objęto powierzchnię około 270 m²; stanowisko 564 (Pod Blankami 39-45), rozpoznane na powierzchni 330 m² w 2001 roku; stanowisko 565 (Długa 52-54), zbadane na powierzchni 500 m² w 2001 i 2003 roku; stanowiska 603 i 611 przy ul. Mostowej

⁴ J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996.

⁵ Np. J. Woźny, *Osiemnastowieczne fajki gliniane z Bydgoszczy. Możliwości i ograniczenia interpretacji źródła*, „Kwartalnik Historii i Kultury Materialnej” 1999, t. 47, z. 3-4, s. 445-451.

na powierzchni ponad 2000 m². Oprócz aktualnych badań wykorzystane zostały również wyniki starszych wykopalisk Zespołu do Badań Dziejów Bydgoszczy, prowadzonych w latach 80. i 90. XX w. na Wyspie Młyńskiej, w zamku bydgoskim oraz w okolicach obwarowań miejskich i przy nieistniejących już kościołach. Należy podkreślić, że zebrane przez Autora źródła w pełni odpowiadają stanowi badań prowadzonych w Bydgoszczy do 2013/14 roku na blisko 40 historycznych działkach miejskich.

Omawiana publikacja W. Siwiaka konfrontuje dane archeologiczne i historyczne. Dzięki temu artefakty z ziemnych warstw kulturowych przynajmniej częściowo tracą swój anonimowy charakter, co dobitnie ilustruje ryc. 3 (s. 28), gdzie nałożono na plan miasta z 1774 r. najważniejsze rozpoznane stanowiska archeologiczne. Źródła archiwalne pozwalają odtworzyć historię właścicieli działek miejskich i hipotetycznie przyporządkować do ich siedzib konkretne typy znalezisk archeologicznych. Szczególnie wymowne i przekonujące w recenzowanej książce są m.in. analizy wyposażenia domu mieszczkańskiego (rozdział 3.3) oraz przyborów aptekarskich (rozdział 6.3.), bowiem pozwalają ustalić ścisły kontekst historyczny artefaktów. Nie byłoby to możliwe bez wykorzystania źródeł pisanych. Jako archeolog W. Siwiak wyjątkowo starannie przeanalizował inwentarze pośmiertne i testamenty mieszczan bydgoskich. Zestawienie liczbowe tabeli 1 na s. 33 wykazuje, że Autor zbadał ogółem 367 wpisów dokonywanych od 1562 do 1672 r. O ile zainteresowanie historyków testamentami i inwentarzami pośmiertnymi z okresu staropolskiego ciągle wzrasta, o tyle konfrontacja tych danych ze źródłami archeologicznymi należy do działań nowatorskich. Dzięki temu wzrasta też wartość książki W. Siwiaka z poziomu monografii lokalnej do kategorii prac historiograficznych o znaczeniu ogólnopolskim. Wykaz źródeł archiwalnych zamieszczony w recenzowanej monografii obejmuje ponadto Akta Gruntowe miasta Bydgoszczy, Akta Niemieckiego Towarzystwa Wiedzy i Sztuki, dokumentację Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy i kronikę W. Łochowskiego. Autor wykorzystał też liczne źródła drukowane, przede wszystkim opublikowane Inwentarze mieszczkańskie, Opisy Starostw i Lustracje (s. 330-332). Wzajemne porównania różnych typów źródeł pozwoliły W. Siwiakowi zbadać w kolejnych rozdziałach poszczególne aspekty życia codziennego mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII w.

Dzięki nałożeniu odkryć ruchomych i nieruchomych zabytków archeologicznych na archiwalne plany miejskie po raz pierwszy dokładnie zrekonstruowana została topografia miasta lokacyjnego (rozdział 2). Ma ona swoje początki we wczesnym średniowieczu, jednak zasadniczych informacji na jej temat dostarcza Przywilej lokacyjny Bydgoszczy z 1346 r., który podaje pierwotne rozmiary

miasta lokacyjnego, wielkość i liczbę działek miejskich. Dzięki badaniom archeologicznym W. Siwiaka wiadomo obecnie, że „w trwającym kilka dziesięcioleci procesie lokacyjnym wymierzono około 165-170 zunifikowanych mieszczkańskich parcel budowlanych. Działki zasiedlono pomiędzy rokiem 1346 a przełomem XIV/XV wieku. Rozwój terytorialny Bydgoszczy w XV-XVI w. wymusił założenie przedmieść i zagospodarowanie bezpośrednio graniczącego z lokacyjnym miastem pobraża starorzecza Brdy” (s. 306). Istotnym aspektem topografii średniowiecznej Bydgoszczy była jej obronność. Kwerendy archiwalne, analizy kartograficzne i wyniki badań archeologicznych pozwoliły W. Siwiakowi sformułować interesujące wnioski na temat lokalizacji wałów ziemnych, fosy i fortyfikacji murowanych wokół lokacyjnego miasta (s. 57-67).

Kolejne rozdziały recenzowanej książki przybliżają czytelnikom wybrane zagadnienia z życia codziennego mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII w.: budownictwo i wyposażenie (rozdział 3), elementy infrastruktury komunalnej (rozdział 4), obieg monetarny (rozdział 5), medycynę bydgoską w świetle kultury materialnej (rozdział 6), wyposażenie kuchni i sypialni w testamentach i inwentarzach pośmiertnych (rozdział 7). Najważniejszym rezultatem badawczym uzyskanym przez Autora omawianej monografii po analizie dokumentów miejskich, zapisów sądowych, źródeł kartograficznych i archeologicznych jest stwierdzenie faktu, że „w ramach wybranych segmentów, standardów życia codziennego średniowiecznych mieszkańców staropolskiej Bydgoszczy w okresie XIV-XVIII wieku, poziom (...) nie odbiegał od znanego z innych ośrodków ówczesnej Rzeczypospolitej” (s. 307). Chociaż badania archeologiczne nie odpowiedziały na wszystkie pytania dotyczące miasta lokacyjnego, „powstanie murowanych kamienic w Bydgoszczy można datować na pierwszą połowę XVI wieku (...). Na tle miast kujawskich, Bydgoszcz była miastem największym i najbardziej nasyconym budownictwem murowanym (...). Wyposażenie XVI-XVIII-wiecznych wnętrz domów stanowiły ozdobne drewniane stropy, meble, kobierce, kilimy, obrazy i wiele innych drobnych sprzętów” (s. 306). Dane archiwalne potwierdzone są przez Autora zażytkami archeologicznymi, poczynając od belek ze znakami ciesielskimi (s. 72), relikwów ścian, podłóg i drzwi drewnianych (s. 75-78), ceramicznych materiałów budowlanych (s. 86-88, 110), kafli glinianych (s. 109), przez artefakty kuchenne i higieniczne (s. 234-259), monety i skarbonki (s. 159-185) oraz liczne przedmioty użytku osobistego (s. 260-305).

Bogactwo znalezisk archeologicznych ze Starego Miasta w Bydgoszczy pozwala na dokonywanie porównań ze znacznie lepiej przebadanymi ośrodkami miejskimi, jak np. Elbląg, Kołobrzeg, Toruń, Wrocław czy Warszawa⁶. Chociaż

⁶ K. Mikulski, *Przestrzeń i Społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.

swoją rangą Bydgoszcz nie dorównywała ośrodkom centralnym, to bez wątpienia artefakty archeologiczne wskazują na rozległe kontakty handlowe i gospodarcze mieszczan bydgoskich (s. 162). Z drugiej strony, książka W. Siwiaka obrazuje warunki życia w mieście staropolskim, daleko odbiegające od współczesnych standardów. Wielkim atutem recenzowanej monografii są barwne opisy konfliktów mieszczańskich w XVI-XVIII wieku. Ślad po latrynie w wykopie archeologicznym przy ul. Pod Blankami 45 (stan. 564) powiązany został z opisem sporu, jaki rozgorzał pomiędzy Tomaszem Talarem a Sabiną Fabicką. Jako pokrzywdzony o zadośćuczynienie wystąpił wówczas Talar, który „na swem własnem gruncie ścianę zakłada, a to dlatego, iż Paniej Fabiańczykowa wychodu swego wymurować nie chce, z którego wielkie plugastwo bieży, za czym on z wielką szkodą przeżeczony wychod deskami strychuje” (s. 133). Barwny opis konfliktu sąsiedzkiego z akt Archiwum Bydgoskiego uzupełniają bogate znaleziska archeologiczne z latryn, bowiem zwykle stawały się one z czasem lokalnymi wysypiskami śmieci (s. 129-134). Dobrze zachowuje się w ich wypełniskach obuwie skórzane (s. 295), scharakteryzowane równocześnie w inwentarzach mieszczan bydgoskich z początku XVII w. (s. 296). To samo dotyczy odkryć ozdobnych sprzączek do pasów (s. 304), znanych ze staropolskich testamentów bydgoszczan (s. 305).

Zarząd średniowiecznej i wczesnonowożytnej Bydgoszczy obejmował infrastrukturę komunalną i dbałość o zdrowie mieszczan. W książce W. Siwiaka opisane zostały m.in. ulice miasta lokacyjnego. Ich wygląd i nawierzchnie w okresie XIV-XVIII w. można analizować nieomal wyłącznie na podstawie badań archeologicznych. Dzięki nim wiemy, że moszczenie ulic drewnem obejmowało Grodzką, Pod Blankami, Jana Kazimierza, Przyrzecze, Zaulek i inne trakty wokół bydgoskiego Rynku (s. 116-117). Fragmenty drewnianych rur wodociągowych odkryto natomiast np. przy ul. Przyrzecze (s. 137). Pomimo obowiązku oczyszczania miasta, często rozwijały się choroby i epidemie. Najstarsze wzmianki o szpitalach bydgoskich pochodzą z XV wieku (s. 215), natomiast aptekarstwo poświadczone jest oprócz dokumentów pisanych bogatymi zbiorami buteleczek aptecznych, wydobytych m.in. ze studni historycznego kolegium jezuickiego przy zachodniej pierzei Starego Rynku (s. 211).

Książka W. Siwiaka *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)* sprzyja budowaniu więzi pomiędzy różnymi dyscyplinami nauki: archeologią, historią, numizmatyką itd. Zaznajamia miłośników dziejów lokalnych z przeszłością ich Małej Ojczyzny, wielokulturowej, różnoetnicznej, pełnej zwykłych trosk i konfliktów międzyludzkich od uzyskania praw miejskich w 1346 roku. Recenzowana

monografia, godna szerokiego polecenia i upowszechnienia, dowodzi także pośredniego charakteru źródeł archeologicznych. Książka ta powstała bowiem dzięki osobistemu zaangażowaniu naukowemu jej Autora, jego interdyscyplinarnym umiejętnościom i wszechstronnej wiedzy. Dzięki temu wypełnia skutecznie lukę badawczą w dotychczasowej historiografii Bydgoszczy.